

duğu ve dinin ilerleme ve gelişmeye engel teşkil ettiği yanlışlığı içine düşmüş olmaları meseleye ayrı bir vahamet katmaktadır. Bu durum, üç dört yabancı dil bilgisiy-le bütün eğitimini Avrupa'da yapmış ve uzun yıllar oralarda kalmış olmasına rağmen kendisini bu gibi etkilerden müstesna kılan paşaya şaşırtıcı gelmektedir. Onun samimi görüşü İslâmî kurumların değişim kabul etmemesi, gelişme kabiliyetinden yoksun olmasından değil mükemmel bir halde bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Said Halim Paşa'nın imparatorluğun yıkılış aşamasında yetişmiş aydınların önde gelenlerinden biri olduğuna ve geride bıraktığı eserlerin devlet adamı kimliğini gölgelediğine şüphe yoktur. İmparatorluğun son döneminde yer aldığı yüksek siyaset sahnesindeki konumu sebebiyle, savaşa giriş ve tehcir gibi hayatî konulardaki sorumluluğu itibariyle sorgulanıp, doğru bir yol takip edip etmediği sorusu ortaya atılmakla beraber, "Bir milletin gerilemesi, ekseriya uzun bir hadiseler zincirinin ve insanlığın genel gelişmesinin bu cemiyetin içinde ve dışında meydana getirdiği birçok sebep ve âmillerin neticesinde ortaya çıkar" yargısına varması (a.g.e., s. 139), kendisine ele aldığı konuları genelde bu anlamda işleme imkânı vermemiş olsa da metot olarak doğru yolda bulunduğunun göstergesi sayılmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Said Halim Paşa-Buhranlarımız ve Son Eserleri (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1991, tür.yer.; Said Halim Paşa, *L'empire ottoman et la guerre mondiale*, İstanbul 2000; *Said Halim Paşa-Bütün Eserleri* (haz. N. Ahmet Özalp), İstanbul 2003, tür.yer.; Ahmet Şeyhun, *Said Halim Pasha: Ottoman Statesman and Islamist Thinker (1865-1921)*, İstanbul 2003; BA, Sicill-i Ahvâl, nr. 25, s. 121; BA, İrade-Dahiliye, nr. 42777, 84856, 85010, 87781, 99867; BA, İrade-Dosya Tasnifi, nr. 4/760, 2428, 2604, 2628, 5/5157, 5159; BA, İrade-Taltifat Dairesi, Hazine-i Evrak, nr. 97, 333; BA, İrade-i Seniyye, nr. 941, 1303/a-c; BA, BEO, nr. 209379, 259105; *Târihi Muhakeme*, İstanbul 1919; *Millî Nevsâl (1338)*, İstanbul 1922, s. 241; Lütfî Simâvi, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*, İstanbul 1340; A. Fischer, *Aus der Religiösen Reformbewegung in der Türkei. Türkische Stimmen Verdeutsch*, Leipzig 1922; a.m.f., "Prinz Mehmed Sa'id Halim Pascha's Islamlaschmaç, Türkisch neu Veröffentlich", *Islamica*, III, Leipzig 1927, s. 391-421; *Talat Paşa'nın Hatıraları* (haz. Ekrem Bolayır), İstanbul 1946, tür.yer.; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşit-tüklerim*, Ankara 1951, tür.yer.; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 339-340; İbnülemin, *Son Sadnazamlar*, s. 1893-1932; Cemal Paşa, *Hatıraları*, İstanbul 1959, tür.yer.; Tarih Zafer Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı*, İstanbul 1962, tür.yer.; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1963, VI, 3555-3557; Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası* (nşr. Samih Nafiz Tansu), İstanbul 1964, tür.yer.; Celâled-

din Paşa (Velora), *Madalyonun Tersini* (nşr. Samih Nafiz Tansu), İstanbul 1970, tür.yer.; Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, İstanbul 1970, I-II, tür.yer.; Danişmend, *Kronoloji*?, V, 102; Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, İstanbul 1976, tür.yer.; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, tür.yer.; Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul 1981, tür.yer.; *Halil Mentеше'nin Anıları* (haz. Orhan Birgit), İstanbul 1986, tür.yer.; Ercüment Kuran, "Türk Düşünce Tarihinde Arap Kültürlü Aydın: Said Halim Paşa", *Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte I. Uluslararası Konferansı Bildirileri 18-22 Haziran 1979 Ankara*, Ankara, ts., s. 21-25; Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, İstanbul 1990, tür.yer.; M. Haneî Bostan, *Bir İslâmcı Düşünür: Said Halim Paşa*, İstanbul 1992; Arşavir Şıracıyan, *Bir Ermeni Teröristin İti-rafları* (trc. Kadri Mustafa Orağlı), İstanbul 1997, tür.yer.; Kudret Bülbül, *Bir Devlet Adamı ve Siyasal Düşünür Olarak Said Halim Paşa*, Ankara 2006, tür.yer.; Eşref Edib, "Âlem-i İslâm İçin Büyük Bir Ziyâ", *SR*, XIX/492 (1340), s. 256-259; Cemal Kutay, "Said Halim Paşa'nın Malta'dan Başkan Wilson, Loyd Corc ve Klemanso'ya Uyarma Mektupları", *Tarih Sokbetleri*, sy. 8, İstanbul 1968, s. 137-166; a.m.f., "Siyasi Sürgün Said Halim Paşa'nın Hatıralarında İmparatorluğumuz ve Birinci Cihan Savaşı", *Sokbetler*, sy. 16, İstanbul 1970, s. 72-96; İsmail Kara, "Said Halim Paşa'nın Hayatı ve Görüşleri I-II", *Fikir ve Sanatta Hareket*, sy. 11-12, İstanbul 1980, s. 18-23; sy. 14 (1980), s. 19-24; a.m.f., "Said Halim Paşa'nın Az Tanınan Eseri", *TT*, sy. 47 (1987), s. 57-59; Hüsnü Şahin, "Bir Osmanlı Mütefekkirî: Said Halim Paşa", *Doğuş Edebiyatı*, sy. 12 (36), Ankara 1983, s. 12-14; Şerif Mardin, "İslamcılık", *CDTA*, VII, 1936-1940; "Said Halim Paşa", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, IX, 4863.

M. HANEÎ BOSTAN

SAİD HAVVÂ

(سعيد حوى)

(1935-1989)

Suriyeli âlim ve İhvan-ı Müslimîn Teşkilâtı'nın ideologu.

27 Eylül 1935'te Suriye'nin Hama şehrinde doğdu. Küçük yaşta annesini kaybetti. Babası Muhammed Dîb'in bir kan davasına karıştığı için dört yılını şehir dışında geçirmesi, ardından hapiste kalması sebebiyle zor gündür yaşadı. İlk öğrenimini Hama'daki Dârü'l-ensâr gece okulunda tamamladı. İbn Rüşd Lisesi'nden mezun oldu. Lise öğretmenlerinden Şeyh Muhammed el-Hâmid vasıtasıyla Suriye Müslüman Kardeşler Teşkilâtı'nın üyeleriyle tanıştı ve 1952'de örgüte katıldı. 1956'da Şam Üniversitesi'nde yeni açılan Külliyye-tü's-şerîati'l-İslâmiyye'ye kaydoldu. Fakültenin kurucu dekanı ve Suriye Müslüman Kardeşler Teşkilâtı'nın lideri olan Mustafa es-Sibâî ile tanıştı. Derslerinin yanı sıra İhvan-ı Müslimîn içindeki faaliyetlerde gö-

rev aldı, ayrıca Şam'da faaliyet gösteren çeşitli tarikat önderlerinin derslerine katıldı. Üniversite dışında Şeyh Abdülkerîm er-Rifâî, Muhammed el-Hâşimî ve Abdülvehhâb Debûs gibi âlimlerden ders aldı. 1961'de mezun olduktan sonra Hama'da öğretmenliğe başladı. 1964'te askerliğini tamamlayıp Hama'ya döndü. Bu sırada İhvan-ı Müslimîn ile Baas rejimi arasında anlaşmazlık çıkmış, yine bir Hamalı olan Mervân Hadîd'in liderliğindeki örgüt şehirde rejime karşı bir ayaklanma başlatmıştı. Said Havvâ, Hadîd'in militarist tavrına mesafeli yaklaşmakla birlikte grevlerin düzenlenmesinde rol aldı, silahlı çatışmaların önlenmesi için şehrin ileri gelenleriyle yapılan toplantılara katıldı. Fakat ismi çatışmalara karışanların arasında zikredildiği için Irak'a kaçtı. Bu sırada Baas rejimi tarafından gıyabında idam cezasına mahkûm edildi. Kırk gün sonra genel af ilân edilmesi üzerine Suriye'ye döndü. 1964 hadiselerinden sonra yeni bir organizasyona giden Müslüman Kardeşler Teşkilâtı'nın Hama Şubesi'nin başına Mısır'dan yeni dönmüş bulunan Abdülkerîm Osman seçildi. Fakat ülkeyi terketmesi istenince yerini Said Havvâ'ya bıraktı. Bu arada örgütün programını hazırlama görevini Said Havvâ üstlendi. Suriye'de Müslüman Kardeşler'e uygulanan baskı yüzünden 1966'da Suudi Arabistan'a giderek burada beş yıl öğretmenlik yaptı ve ilk eserlerini yayımlamaya başladı.

Hâfız Esed'in 1970'te yönetime el koymasının ardından İhvan-ı Müslimîn'in sürgündeki mensuplarına Suriye'ye dönme izni verilmesi üzerine Saîd Havvâ da 1971'de ülkesine döndü. Fakat Hama'da çıkan olayların sorumluları arasında o da tutuklandı. Beş yıl süren hapis hayatı boyunca ilmi çalışmalarla meşgul oldu. On bir ciltlik Kur'an tefsirini hapiste iken yazdı, mahpuslardan oluşan talebe grubuna ders verdi. Ocak 1978'de hapisten çıktıktan iki ay sonra Suriye'yi terketti ve Ürdün'e yerleşti. Suriye'deki İhvan-ı Müslimîn Teşkilâtı ile ilgisini bundan sonra da sürdürdü. Çeşitli İslâm ülkelerine, Amerika Birleşik Devletleri'ne ve Avrupa'ya seyahatlerde bulundu. İran'da Humeynî ile, Pakistan'da Mevdûdî ile tanıştı. 1980'li yılların başlarında İslâmî örgütlerin birleşmesi için çalıştı. Uluslararası Müslüman Kardeşler Teşkilâtı'nın kuruluşunda ve yönetim kadrosunda yer aldı. Adnân Sa'deddin ve Muhammed Ebû Nasr el-Beyânûnî ile birlikte el-Cebhetü'l-İslâmiyye fi Süriye'yi kurdu. Hâfız Esed rejiminin İhvan-ı Müslimîn üzerindeki baskılarının iyice artması üze-

rine ilk defa silâhlı mücadeleye onay verdi. Müslüman Kardeşler'in kalesi durumunda olan Hama şehrinin 1982'de bombalanıp yerle bir edilmesi ve binlerce insanın öldürülmesinden derin bir şekilde etkilenen Saïd Havvâ 9 Mart 1989'da Amman'da vefat etti.

Saïd Havvâ, Fransız işgali sonrasında yetişen bir fikir ve aksiyon adamıdır. Fikirlerinden etkilendiği kişiler arasında Hama'daki hocası Şeyh Muhammed el-Hâmid ve İhvan-ı Müslimîn Teşkilâtı'nın kurucusu Hasan el-Bennâ başta gelir. XX. yüzyılda yaşayan pek çok müslüman düşünür gibi onun düşüncesinin temel sorunlarını da müslümanların modern dünya içindeki kötü durumu ve bundan çıkış yolları oluşturur. *el-İslâm* adlı kitabındaki fikirlerine göre (s. 15) İslâm inanç, ibadet ve en genel anlamda hayat tarzı ile müeyyidelerden oluşur. Klasik anlamda İslâm'ın ve imanın şartları kabul edilen esaslar İslâm'ın rükünlerini; İslâm'ın siyasi, iktisadi, askerî, pedagojik, ahlâkî ve sosyal konularda ortaya koyduğu hayat tarzı İslâm binasını; cihad, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker, yargı ve cezalar yaptırımlarını oluşturmaktadır. İslâm tasavvuruna uygun bir müslüman tasviri yaparak onu sürekli siyasi bir çerçevede düşünen Saïd Havvâ'ya göre bir müslümanın gerçekleştirmesi gereken en önemli hedefler İslâm devletinin kurulması, sünnetin ihyası, ümmetin birliğinin sağlanması ve Allah yolunda cihadır (a.g.e., s. 273). Saïd Havvâ, İslâmî hareket içerisinde yer alan çok sayıda müslüman fikir adamı gibi yeni Selefîyeci bir çizgi takip etmekle birlikte İslâm kültürüne bakış tarzıyla onlardan ayrılmaktadır. Özellikle tasavvuf Saïd Havvâ'nın düşüncesinde önemli rol oynar. Bu konudaki görüşlerini *Terbiyetünâ'r-rûhiyye*, *Müzekkirât fi menâzili's-şiddîkin ve'r-rabbâniyyîn* ile *el-Müstaḥlaş fi tezkiyeti'l-enfûs* adlı kitaplarında toplamıştır.

Sâlim Hilâlî, *Mü'ellefâtü Sa'îd Havvâ: Dirâse ve taḳvîm* adlı eserinde (Kahire 1983) Saïd Havvâ'nın tasavvufu dinî olarak temellendirmesini eleştirmiş, Saïd Havvâ da buna karşılık *el-İcâbât* başlıklı risâlesini yazmıştır (Kahire 1984). *İhyâ'ü'r-rabbâniyye* adlı risâlesinde ve *Müzekkirât fi menâzili's-şiddîkin ve'r-rabbâniyyîn*'de ideal insan tipini tasavvufia bağlantılı biçimde ortaya koymaktadır. Ona göre günümüzde topluma önder olacak şahsiyetler yetiştirmek için akademiler kurulmalıdır. Bu hususta *İhyâ'ü'r-rabbâniyye*'de ayrıntılı bir program sunar.

Yazılarında Ehl-i sünnet'e sık sık atıfta bulunan Saïd Havvâ, Şîa'ya karşı açık bir tavır almış, Humeynî iktidarını sert bir dille eleştirmiştir. 1987'de kaleme aldığı ve daha sonra *Key lâ nemḍiye ba'iden 'an ihtiyâcâtü'l-'aşr* adlı kitabında topladığı yazılarından biri "el-Humeynî: Sûzûz fi'l-'akâ'id ve sûzûz fi'l-mevâkîf" başlığını taşımaktadır. Saïd Havvâ, Humeynî devrimini mezhepçi bir devrim olarak eleştirir. Humeynî'yi suçladığı noktalardan biri de onun devrimden sonra İslâm adına yaptığı pek çok yanlışın son yıllarda yaşanan İslâmî canlanmaya zarar vermiş olmasıdır.

Eserleri. Saïd Havvâ eserlerini "Usul", "Esas", "Terbiye, Tezkiye ve Sülûk", "Fıkḥü'd-da' ve'l-amelü'l-İslâmî" başlıklı seriler halinde yayımlamıştır. Çoğu Türkçe'ye tercüme edilen kitaplarının başlıcaları şunlardır: **Usul serisi.** 1. *Allah celle celâlih* (Beyrut 1969). Ramazan Nazlı (*İslâm'da Allah İnancı*, İstanbul [1980?]) ve Faruk Yılmaz (*İslâm'da Allah'a İnanmak*, İstanbul 1986) tarafından tercüme edilmiştir. 2. *er-Resûl şallallahü 'aleyhi ve sellem* (I-II, Beyrut 1969; Kahire 1986; Beyrut 1988). Bu eseri Halil Gönenç (*Allah Resulü Hazreti Muhammed [sav]*, Ankara 1979) ve Harun Ünal (*er-Resul Hazreti Muhammed*, İstanbul 1987) Türkçe'ye çevirmiştir. 3. *el-İslâm* (I-IV, Beyrut 1969-1970, 1977). Eserin ilk cildi Kenan Gültürk tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (*İmanın İlkeleri: Şehadet*, İstanbul 1990).

Esas serisi. 1. *el-Esâs fi't-tefsîr* (I-XI, Kahire 1405/1985, 1409/1989, 1412/1991). Saïd Havvâ bu eserini Seyyid Kutub ve Mevdûdî gibi İslâmî hareket liderlerini örnek alarak kaleme almıştır. İlim, davet, terbiye ve cihad kitabı olarak nitelediği eserin telifinde Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr ve Necmeddin en-Neseffî'nin tefsirlerini temel almakla birlikte günümüz insanının ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurmıştır. Eseri M. Beşir Eryarsoy ve Abdüsselam An Türkçe'ye çevirmiştir (I-XVI, İstanbul 1989-1992). 2. *el-Esâs fi's-sünne ve fıkḥihâ* (I-XIV, Kahire 1989). Üç ana bölümden oluşan eserde hadislerden hareketle Resûl-i Ekrem'in hayatını anlattığı birinci bölüm dört cilt olarak "Kısmü's-sünne", akaid konularını ve itikadî mezhepleri işlediği ikinci bölüm üç cilt halinde "Kısmü'l-'akâ'id" (Türkçe'si *Hadislerle İslâm Akaidi*, trc. M. Ahmet Varol v.dğr., I-V, İstanbul, ts. [Hikmet Neşriyat]), ibadet ve cihadla ilgili konuları ele aldığı üçüncü bölüm ise yedi cilt olarak "Kısmü'l-'ibâdât" (Türkçe'si, *Hadislerle İbadet Ansiklo-*

pedisi, trc. M. Ahmet Varol v.dğr., I-XII, İstanbul, ts. [Aksa Yayın]) başlığıyla yayımlanmıştır.

Terbiye, Tezkiye ve Sülûk serisi. 1. *Terbiyetünâ er-rûhiyye* (Kahire 1979; Beyrut-Dımaşk 1979). İbrahim Sarmış ve M. Sait Şimşek tarafından *Ruh Terbiyemiz (İslâm Tasavvufu)* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (Konya 1980). 2. *Müzekkirât fi menâzili's-şiddîkin ve'r-rabbâniyyîn min hilâli'n-nuşûş ve hikemi İbn 'Atâ'ullâh es-Sikenderî* (Kahire 1986, 2. bs.). İbn Atâullah el-İskenderî'nin eserlerine dayanarak hazırlanan, seyir, uzlet, müridlik, evrâd ve zikir mertebeleri gibi tasavvufî konulara dair bir eserdir. 3. *el-Müstaḥlaş fi tezkiyeti'l-enfûs* (Kahire 1983). Gazzâlî'nin *İhyâ'*sından yapılan seçmelerden ibaret olup *İslâm'da Nefis Tezkiyesi* başlığıyla Ali Bilgiç tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1996 [?]).

Fıkḥü'd-da' ve'l-amelü'l-İslâmî serisi. 1. *Cündüllâh şekâfeten ve ahlâkan* (Beyrut 1971). Saïd Havvâ'nın özellikle siyasi hedeflerini ve bunlara ulaşma yollarını ortaya koyduğu eseri (ridde, hizbullah, İslâm devletinin tesisi, müslümanların tek bir devlet altında toplanması, hilâfet makamının tekrar tesisi, dünya İslâm devletinin kurulması gibi konuları içermektedir) Harun Ünal *Allah Erinin Ahlak ve Kültürü* başlığıyla Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul 1987). 2. *Cündüllâh taḥtîtan* (Kahire 1988). 3. *Cündüllâh tanzîmen* (Kahire 1993). 4. *el-Medḥal ilâ da'veti'l-İhvanî'l-müslimîn* (Amman 1979, 1998). M. Saïd Şimşek (*Müslüman Kardeşler Hareketine Giriş*, Konya 1980) ve Ramazan Nazlı (*50. Yılda Müslüman Kardeşler Teşkilatı*, İstanbul 1980) tarafından Türkçe'ye, Abdülkerîm Şeyh (Abdul Karim Shaikh) tarafından *The Muslim Brotherhood (İkhwanul Musilmoon): Objective, Stages, Method* başlığıyla İngilizce'ye (Delhi 1983) tercüme edilmiştir. 5. *Fi Âfâkı't-te'âlim: Dirâse fi âfâkı da'veti'l-üstâz el-Bennâ* (Kahire 1980). 6. *Hâzihî tecribetü ve hâzihî şehâdetü* (Kahire 1987). Saïd Havvâ'nın otobiyografisi olup modern dönem Suriye tarihi ve Suriye İhvan-ı Müslimîn Teşkilâtı hakkında önemli bir kaynak sayılmaktadır (diğer eserleri için bk. Sâlim Hilâlî, *Mü'ellefâtü Sa'îd Havvâ: Dirâse ve taḳvîm*, Kahire 1983).

BİBLİYOGRAFYA :

Saïd Havvâ, *Hâzihî tecribetü ve hâzihî şehâdetü*, Kahire 1987; a.m.f., *Müzekkirât fi menâzili's-şiddîkin ve'r-rabbâniyyîn*, Beyrut-Amman 1409/1989; a.m.f., *Terbiyetünâ er-rûhiyye*, Kahire 1419/1999; a.m.f., *el-İslâm*, Kahire 1421/2001; a.m.f., *Ellinci Yılda Müslüman Kardeşler Teşki-*

latı (trc. Ramazan Nazlı), İstanbul 1980; Musa Bilgiz, *Ayetler ve Sureler Arasında Münasebet: Sa'id Havva Örneği*, Ankara 2006; Hanna Batatu, "Syria's Muslim Brethren", *Merip Reports*, sy. 110 (1982), s. 12-20, 34, 36; I. Weismann, "Sa'id Hawwa: The Making of a Radical Muslim Thinker in Modern Syria", *MES*, XXIX/4 (1993), s. 601-623; a.mlf., "Sa'id Hawwa and Islamic Revivalism in Ba'thist Syria", *St.I*, LXXXV (1997), s. 131-154.

HİLAL GÖRGÜN

SAİD b. MANSÛR

(سعید بن منصور)

Ebû Osmân Sa'id b. Mansûr
b. Şu'be el-Horasânî
(ö. 227/842)

Hadis âlimi.

137 (754) yılı civarında Horasan'ın Belh şehrinin Cûzcân kasabasında doğdu. Mekki. Cûzcânî, Belhî, Mervezî, Tâlekânî ve Nîsâbü'rî nisbeleriyle anılır. Türk veya Acem asıllı bir aileden geldiği tahmin edilmektedir. Talebesi Müslim b. Haccâc'ın onun hakkında "Bezzâz" lakabını kullanması kendisinin veya ailesinin kumaş ticaretiyle meşgul olduğunu düşündürmektedir. Küçük yaşta ailesiyle birlikte Belh'e göç etti ve öğrenimine burada başladı. Önce Horasan bölgesinin ilim merkezleri sayılan Nîşâbur, Merv ve Tâlekân gibi şehirleri dolaştı; buralardaki birçok âlimle görüşerek kendilerinden hadis dinledi. Daha sonra uzun bir ilim yolculuğuna çıktı; Irak, Cezîre, Humus, Şam, Filistin ve Mısır'ı dolaştı; ardından Hicaz'a geldi ve Mekke'ye yerleşti. 184 (800) yılında Medine'de bulunduğu ve burada Vekî' b. Cerrâh'ı yönetime karşı müdafaa ettiği dikkate alınırsa (Fesevî, I, 175-176) onun elli yaşlarına doğru ilmi seyahatlerini tamamladığı söylenebilir. İlmî seyahatleri esnasında Leys b. Sa'd, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd, Abdullah b. Mübârek, Cerîr b. Abdülhamîd, Hüseyim b. Beşîr, İsmâil b. Uleyye, Velîd b. Müslim, Abdullah b. Vehb el-Mısırî ve Süfyân b. Uyeyne gibi âlimlerden hadis dinledi. Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî, Müslim, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ebû Hâtîm Muhammed b. İdrîs er-Râzî, Fesevî ve Ebû Zür'a ed-Dimaşkı gibi âlimlere hocalık yaptı. Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz Âl-i Humeyyid onun hocalarından 110 kişinin adını tesbit etmiş, râvisi ve talebesi olan doksan civarında isme işaret etmiştir (*es-Sünen*, neşredeninin girişi, I, 68-77, 85-91). Gittiği yerlerde kurduğu ders halkalarına hemşehrisi olan Horasanlılar'ın ve Iraklılar'ın daha çok

rağbet ettiği nakledilmektedir (Fesevî, II, 179). İbn Sa'd, Ebû Dâvûd ve Buhârî seviz Abbâsî halifesi dönemini görmüş olan Sa'id b. Mansûr'un Ramazan 227'de (Haziran-Temmuz 842) Mekke'de vefat ettiğini zikretmiş, 226 (840), 228 ve 229 (843) yıllarında vefat ettiğine dair görüşlere Mizzî, Zehebî ve İbn Hacer el-Askalânî karşı çıkmıştır. Ahmed ve Muhammed adlarında iki oğlu olup bunlardan Muhammed kendisinden rivayette bulunmuştur.

Kaynaklarda hâfiz, imam, hüccet, mütkin, sebt, sika ve şeyhül-harem gibi ifadelerle nitelenen ve *Kütüb-i Sitte*'de rivayetlerine yer verilen Sa'id b. Mansûr rivayetlerinde her zaman kendi kitabını esas alır ve kitabında başkalarının rivayetine muhalif bir farklılık görse bile ondan vazgeçmezdi (İbn Hacer el-Askalânî, IV, 79). Ahmed b. Hanbel kendisinden övgüyle bahsettikten sonra hadiste otorite olduğunu söylemiş, Mekke'de kimden hadis alınabileceğini soranlara onun ismini vermiştir (Fesevî, II, 178-179). Talebelerinden Ebû Hâtîm er-Râzî hocasının hadis konusunda titiz, dikkatli ve güvenilir olduğunu bildirmiş, Harb el-Kirmânî de onun kendilerine ezberinden 10.000 kadar hadis yazdığını belirtmiştir (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, X, 587). Müslim, bir hadisin sahih kabul edilmesi için üzerinde icmâ edilmesi gerektiğini ileri sürmüş, rivayete göre bu ifadeyle Sa'id b. Mansûr, Yahyâ b. Maîn, Osman b. Ebû Şeybe ve Ahmed b. Hanbel'in o hadisin sıhhatinde görüş birliği etmesini kastetmiştir (*Tecrid Tercemesi*, I, 221).

Eserleri. 1. *es-Sünen*. 219 (834) yılından sonra telif edilen ve bazı kaynaklarda *el-Muşannef* diye anılan eserin kaybolduğu sanılırken III. cildine ait bir nüshasını Muhammed Hamîdullah tesbit etmiş (Köprülü Ktp., nr. 439) ve tanıtmıştır ("Eine Handschrift der Sunan von Sa'id b. Mansûr, des Lehrers von Muslim", *WI*, VIII/1-2 [1962], s. 25-34). Eserin ferâiz ve cihad konularını ihtiva eden bu kısmı Habîbürrahman el-A'zamî tarafından neşre hazırlanmış ve Muhammed Hamîdullah'ın giriş yazısıyla birlikte yayımlanmıştır (I-II, Malegaon 1387-1388/1967-1968; Bombay 1403; Beyrut 1405/1985). *es-Sünen*'in Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe'nin *el-Muşannef*leriyle benzerlik gösterdiği düşüncesinden hareketle Ali Akyüz, *Sa'id b. Mansûr'un Musannef'inin Yeniden İnşası* adlı doktora tezinde (1992, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) eseri *Muşannef* olarak isimlendirmiş ve

değişik kaynaklarda Sa'id b. Mansûr'dan nakledilen 286 rivayeti derleyerek eseri muhtemel kitap ve bab başlıklarına göre yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz Âl-i Humeyyid, Suudi Arabistan'da Muhammed b. Suûd es-Subeyhî adlı bir kişinin özel kütüphanesinde *es-Sünen*'in yaklaşık yarısından sonraki kısmını içine alan 235 varaklık bir nüshasını bulmuş ve Habîbürrahman el-A'zamî'nin yayımladığı kısımdan sonra gelen "Fezâ'ilü'l-Kur'an"ın tamamı ile tefsir kitabının Mâide süresinin sonuna kadar olan kısmını tahkik ederek çalışmasını Muhammed b. Suûd Üniversitesi'ne doktora tezi olarak sunmuştur. Bu çalışma biri fihrist olmak üzere beş cilt halinde neşredilmiştir (Riyad 1414/1993). Eserin Almanya'da bulunduğu söylenen (*es-Sünen*, neşredeninin girişi, I, 9) tam bir nüshası hakkında güvenilir bilgi yoktur. 2. *Tefsîrül-Kur'an*. Kâtib Çelebi'nin işaret ettiği eserden Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân*, Süyûtî'nin *ed-Dürü'l-mensûr* ve İbn Cerir et-Taberî'nin *Câmî'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an* adlı tefsirlerinde nakiller bulunmaktadır. Eserin *es-Sünen*'in "Tefsîrül-Kur'an" başlıklı kitabının ayrı bir rivayeti olduğu da zikredilmiştir. 3. *es-Siyer* (Zehebî, *el-İber*, I, 314). 4. *ez-Zühd* (İbn Hayr, s. 271). Fuat Sezgin tarafından Sa'id b. Mansûr'a nisbet edilen *Ehâdisü'l-avâli* adlı eserin (Dârü'l-kütübü'z-Zâhiriyye, Mecmû', nr. 83/2, vr. 27-38) Ebû Nuaym el-İsfahânî'ye ait olduğunu Zehebî belirtmiş (*Mizânü'l-İtidâl*, IV, 101), *Tesmiyetü me'netehâ ileynâ mine'ruvâtî 'an Sa'id b. Mansûr 'âliyen* isimli cüzün (nşr. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', Riyad 1409) yukarıdaki eser olduğu anlaşılmıştır (Akyüz, s. 54).

BİBLİYOGRAFYA :

Sa'id b. Mansûr, *es-Sünen* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1405/1985, neşredeninin girişi, I, 3-24; a.e. (nşr. Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz Âl-i Humeyyid), Riyad 1414/1993, neşredeninin girişi, I, 1-226; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 502; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 516; Müslim, *el-Künâ ve'l-esma* (nşr. Mutâ' et-Tarâbüşi), Dimaşk 1404/1984, s. 73; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 175-176; II, 178-179, 186, 320; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 68; İbn Hibbân, *es-Şikât*, VIII, 268-269; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XXI, 303-309; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 135-136, 271; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 77-82; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, X, 586-590; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 416-417; a.mlf., *Mizânü'l-İtidâl*, IV, 101; a.mlf., *el-İber*, I, 314; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984, IV, 78-80; *Keşfü'z-zunûn*, I, 449; *Tecrid Tercemesi*, I, 221; Sezgin, *GAS*, I, 104; Ali Akyüz, *Sa'id b. Mansûr'un Musannef'inin Yeniden İnşası*, İstanbul 1997, s. 31-97.

MEHMET EFENDİOĞLU